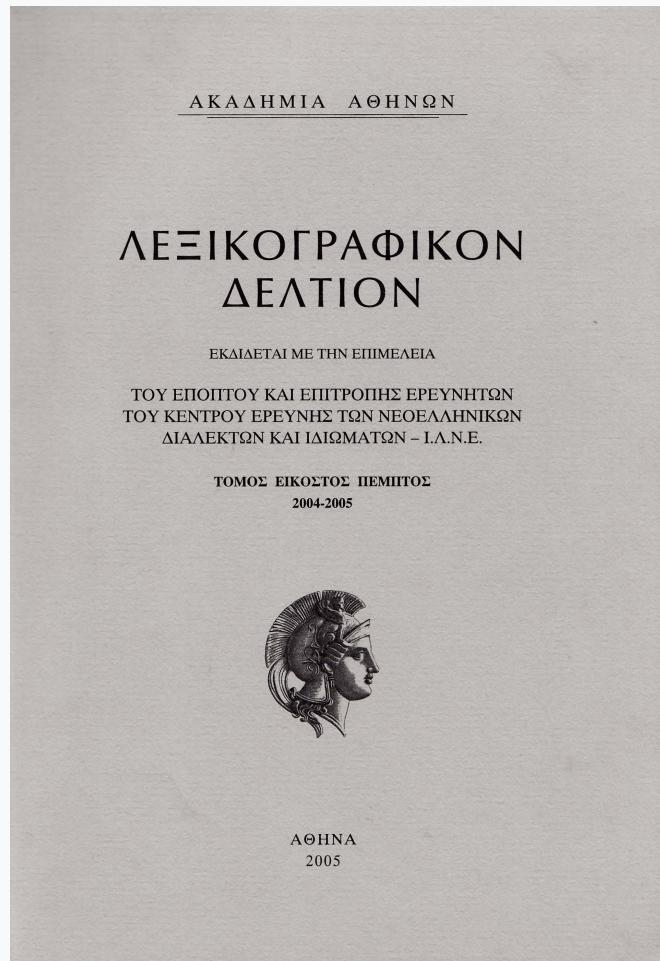

Lexicographic Bulletin

Vol 25 (2005)

Lexicographic Bulletin

The dialect of Patmos

Maria Papadopoulou

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

**ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.**

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

**ΑΘΗΝΑ
2005**

**ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE
25 (2004-2005)**

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

**ΤΟΥ ΕΠΟΠΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.**

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

2004-2005

**ΑΘΗΝΑ
2005**

**ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – Ι.Λ.Ν.Ε.**

B. Δίπλα 1 - Λεωφόρος Συγγρού 129 Αθήνα 117 45

Επιμέλεια εκδόσεως:

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ, Ακαδημαϊκός, Επόπτης του Κέντρου.
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ, Διευθύντρια του Κέντρου.
ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΜΠΕΗΣ, Ερευνητής.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΚΑΡΛΑ, Ερευνήτρια.

**ACADEMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECS
MODERNES**

1, rue V. Dipla - 129, bd Syngrou Athènes 117 45

Comité de rédaction:

NICOLAS KONOMIS, Membre de l'Académie d' Athènes.
ELEFTHERIA GIAKOUUMAKI, Directrice du Centre.
STAMATIS BÉIS, Chercheur.
GRAMMATIKI KARLA, Chercheur.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Αγγελική Ευθυμίου & Γραμματική Κάρλα: Οι περιπέτειες ενός Καζανόβα στα λεξικά της νεοελληνικής: Ο λεξιογραφικός χειρισμός των κυρίων ονομάτων με μεταφορική σημασία ..</i>	5-34
<i>Χρυσούλα Καραντζή - Ανδρειωμένου: Γλωσσογεωγραφικά του νομού Καστοριάς .....</i>	35-68
<i>Κώστας Καραποτόσογλου: Ἐτυμολογικὰ τῆς δυτικῆς κρητικῆς διάλεκτου .....</i>	69-118
<i>Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου: Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και Ιωνίας (αποτελέσματα μιας γλωσσικής αποστολής) .....</i>	119-148
<i>Emmanuelle Moser - Karagiannis: Animale forme? Quelques réflexions sur l' utilisation des noms d' animaux en grec et en français</i>	149-160
<i>Αντώνης Δ. Μπουσμπούκης: Βλάχικα λατινογενή δάνεια σε νεοελληνικά ιδιώματα της Μακεδονίας .....</i>	161-168
<i>Μαρία Κ. Παπαδοπούλου: Το ιδίωμα της Πάτμου .....</i>	169-196
<i>Πίνακας ελληνικών λέξεων .....</i>	197-221
<i>Πίνακας φράσεων .....</i>	223
<i>Πίνακας ξένων λέξεων .....</i>	224-228

ΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Εισαγωγικά

Η Δωδεκάνησος αποτελεί στο σύνολό της μια ενδιαφέρουσα διαλεκτική ζώνη, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα ιδιώματά της από τα άλλα του νοτιοελλαδικού νησιωτικού χώρου. Στις μέχρι σήμερα κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ιδιωμάτων η Πάτμος εντάσσεται σιωπηρά στην ίδια ομάδα με τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα. Στη βιβλιογραφία του πατμιακού ιδιώματος, αντίθετα,¹ τονίζεται η διαφοροποίησή του από τα λοιπά δωδεκανησιακά και η έντονη ομοιότητά του με τα κρητικά ιδιώματα.² Η επα-

---

1. Δεν υπάρχει μέχρι στιγμής μια μονογραφία σχετικά με το ιδίωμα της Πάτμου, εκτός από μια σύντομη μελέτη του Καραναστάση (1956). Για τη μελέτη των τοπωνυμίων της Πάτμου σημαντική είναι η εργασία του Κρητικού (1955) (1956α) (1963) που δημοσιεύθηκε σε συνέχειες στο περιοδικό *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον*, αλλά και σε τόμο που περιλαμβάνει αναλυτικό χάρτη (1961). Βιβλιοκρισία στην παραπάνω εργασία του Κρητικού από τον Καλλέρη (1970). Σημαντικές είναι οι συλλογές Πατινιώτικων παραμυθιών από τους Κρητικό (1956β) και Βιρβίλη (1996). Για τη φωνητική του ιδιώματος ελάχιστα στοιχεία μπορεί κανείς να αντλήσει από τη μελέτη του Παντελίδη (1929) που καλύπτει την ευρύτερη διαλεκτική περιοχή Δωδεκανήσου, Ικαρίας και Κύπρου. Περισσότερα στοιχεία περιέχονται στο έργο του Dieterich (1908). Για τις μεσαιωνικές μαρτυρίες από την Πάτμο βλ. Βρανούση (1980) και Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου (1980) και τον έκτο τόμο του *Acta et diplomata graeca medii aevi* των Miklosich-Müller, που περιέχει σημαντικά για την ιστορία του νησιού έγγραφα, όπως το χρυσόβουλλο με το οποίο ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός δωρίζει την τότε ακατοίκητη Πάτμο στον όσιο Χριστόδουλο, για να ιδρύσει τη Μονή του αγίου Ιωάννη. Τέλος, υπάρχει σημαντική βιβλιογραφία αρχαιολογικού, ιστορικού και λαογραφικού περιεχομένου. Αναφέρουμε μόνο το, εξαντλημένο σήμερα, βιβλίο της Ταρσούλη (1948) για τα Δωδεκάνησα.

2. Καραναστάσης (1956 σ. 209 και 213), Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46). Και οι δύο ερευνητές μιλούν για έντονη επίδραση των κρητικών ιδιωμάτων. Ο Καραναστάσης την αποδίδει στην εγκατάσταση Κρητών στην Πάτμο, ενώ ο Κοντοσόπουλος μιλάει ειδικότερα για επίδραση του ιδιώματος της ανατολικής Κρήτης. Η εγκατάσταση Κρητών μετά το 1669 μαρτυρείται ιστορικά: τη μαρτυρούν εξάλλου τα πατμιακά τοπωνύμια *Κρητικά* (συνοικισμός στη Χώρα) και στους *Φασιανού* (συνοικισμός του Κάμπου). Για την έκταση της μετακίνησης κρητικών πληθυσμών στην Πάτμο βλ. σημείωση 4.

φή μεταξύ Πάτμου και Κρήτης μαρτυρείται ιστορικά³, χυρίως στον τομέα της τέχνης των εικόνων από τον 15^ο ως το 17^ο αιώνα· στην Πάτμο σώζεται μεγάλος αριθμός κρητικών εικόνων, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αναγκαστικά μετακίνηση του ίδιου του ζωγράφου. Ένα δεύτερο στοιχείο αποτελεί η εγκατάσταση αβέβαιου αριθμού⁴ Κρητών προσφύγων στο νησί μετά το 1669. Όμως σε ό,τι αφορά στις σχέσεις των δύο νησιών στο γλωσσικό τομέα, απαιτείται ενδελεχής έρευνα του αρχειακού υλικού⁵. Από την άλλη πλευρά, τόσο η Κρήτη ως κέντρο πολιτισμού όσο και η Μονή Αγίου Ιωάννου της Πάτμου διέθεταν ακτινοβολία που εκτεινόταν σε μια ευρύτερη ζώνη από τη Μικρά Ασία ως τα Ιόνια Νησιά. Ο συσχετισμός των ιδιωμάτων Πάτμου και Κρήτης στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, σε συνδυασμό με τη διαφοροποίηση του πατμιακού ιδιώματος από τα ιδιώματα της λοιπής Δωδεκανήσου⁶ ως προς τα βασικότερα χαρακτηριστικά τους, κάνει την περίπτωση της Πάτμου εξαιρετικά ενδιαφέρουσα.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η παρούσα εργασία έχει τριπλό στόχο: α. να περιγράψει το πατμιακό ιδίωμα με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από πρόσφατη επιτόπια έρευνα⁷, β. να εντοπίσει τα στοιχεία του ιδιώματος που έχουν υποχωρήσει και αντικατασταθεί από την κοινή και γ. να επανεξετάσει τη θέση του πατμιακού ιδιώματος στην κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων.

3. Μαλτέζου (2002 σ. 39 και 27 σημ. 9).

4. Μάλλον πρόκειται για μικρό αριθμό, ίσως όχι περισσότερες από 3-4 οικογένειες, με κυριότερη την οικογένεια Μαλανδράκη. Αβέβαιος, εξάλλου, είναι ο αριθμός οικογενειών από την Πόλη, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στην Πάτμο μετά την Άλωση. Σημειωτέον ότι μετά την πτώση του Χάνδακα η διασπορά κρητικών πληθυσμών εκτείνεται από την Κάσο ως την Κεφαλλονιά, βλ. Ιακωβίδης (1990 σ. 19).

5. Επίσης, απαιτείται λεπτομερέστερη έρευνα για τις σχέσεις των δύο νησιών στον οικονομικό και καλλιτεχνικό τομέα. Χαρακτηριστικό είναι το αίτημα που διατυπώνει ο Μ. Χατζηδάκης (1977).

6. Τόσο ο Καραναστάσης όσο και ο Κοντοσόπουλος είναι σαφείς ως προς το ότι το πατμιακό ιδίωμα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά: «...είναι ἀνάγκη νά διαστείλωμεν αύτό (ενν. το πατμιακό ιδίωμα) ἀπό τά λοιπά ιδιώματα τῆς Δωδεκανήσου» Καραναστάσης (1956 σ. 212). «Τό ιδίωμα τοῦ νησιοῦ αύτοῦ παρουσιάζει μικρή δύμοιότητα πρός τά δωδεκανησιακά ἔλληνικά.» Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46).

7. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών το 2003 και στη διάρκεια της συλλέχθηκε ιδιωματικό υλικό που βρίσκεται κατατεθειμένο ως χειρόγραφο στο αρχείο χειρογράφων του Κέντρου Έρευνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και ίδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών. Από το υλικό αυτό προέρχονται όλα τα παραδείγματα από την Πάτμο που δίνονται στις επόμενες ενότητες της παρούσας εργασίας.

Η έρευνα του ιδιώματος βασίστηκε α) στο υλικό των προφορικών συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας, β) σε αδημοσίευτα ιδιωματικά κείμενα και γλωσσάρια που παραχωρήθηκαν ευγενικά από ντόπιους πληροφορητές. Τα χαρακτηριστικά του ιδιώματος που εντοπίστηκαν στο παραπάνω υλικό αναζητήθηκαν και εντοπίστηκαν και σε κείμενα αυτοβιογραφικού χαρακτήρα⁸, χρονογραφήματα γραμμένα στην κοινή με κάποια ιδιωματικά στοιχεία, καθώς και στο πλούσιο υλικό των πατινιώτικων παραμυθιών που συγκέντρωσε και δημοσίευσε ο Ζ. Βιρβίλλης⁹.

Το υλικό της επιτόπιας έρευνας αντλήθηκε από φορείς του ιδιώματος, άντρες και γυναίκες, που γεννήθηκαν και πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στο νησί. Οι πληροφορητές/-τριες επιλέχθηκαν με τα παρακάτω κριτήρια: 1. Να καλύπτουν διάφορες ηλικίες όσο αυτό είναι δυνατό, δεδομένου ότι το γενικότερο φαινόμενο της υποχώρησης των νεοελληνικών διαλέκτων στενεύει τα περιθώρια επιλογής πληροφορητών πολύ νεαρών ηλικιών. 2. Να προέρχονται από διάφορες περιοχές του νησιού, έτσι ώστε η καταγραφή να καλύπτει γλωσσογεωγραφικά το σύνολο της – μικρής εξάλλου – έκτασης του νησιού. 3. Να προέρχονται από διαφορετικούς παραγωγικούς χώρους και καθένας τους να είναι «ειδικός» σε κάποιον τομέα, π.χ. αλιεία, γεωργικές ασχολίες, οικιακές ασχολίες κ.λπ. Και η ικανοποίηση αυτού του κριτηρίου, όπως και του πρώτου, δεν είναι πλέον ιδιαίτερα εύκολη στις διαλεκτολογικές επιτόπιες έρευνες, καθώς οι βιοτικές ασχολίες συρρικνώνονται παραχωρώντας τη θέση τους στον τουρισμό και σε αστικές μορφές απασχόλησης. Στόχος αυτής της επιλογής ήταν να υπάρχει κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικό δείγμα.

Η μέθοδος¹⁰ που υιοθετήθηκε ήταν η μη δομημένη συνέντευξη και στις δύο εκδοχές της: α) ελεύθερη και β) εστιασμένη ανά πτυχή του βίου (αλιευτικός, αγροτικός, κοινωνικός κ.λπ.). Θεωρούμε ότι η παραπάνω μέθοδος ενδείκνυται ιδιαίτερα για τέτοιου είδους γλωσσικές έρευνες, λόγω του ότι μέσω της

8. Βιρβίλλης Γ. (1988) και (1989), Βιρβίλλης Ζ. (1989), Καμπιώτης (1989) [φιλολογικό ψευδώνυμο του Ζ. Βιρβίλλη], Γρύλλης (1994).

9. Βιρβίλλης Ζ. (1996). Για τη χρησιμότητα των παραμυθιών στην έρευνα της ιδιωματικής γλώσσας: Βογιατζίδης (1923 σ. 143). Από τον γλωσσικό πλούτο των παραμυθιών, εξάλλου, αντλησαν μεταξύ άλλων οι Dieterich (1908) και Dawkins (1916).

10. Για μεθοδολογικά ζητήματα και κριτική της γλωσσογεωγραφικής μεθόδου βλ. Χαραλαμπάκης (1997).

αποφυγής ερωτήσεων με προκαθορισμένη σειρά εξασφαλίζεται η αβίαστη και φυσική ροή του λόγου, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό, δεδομένης της αυξανόμενης δυσκολίας εντοπισμού του «αμιγούς» ιδιώματος και της έντονης μείξης με στοιχεία της κοινής, ενώ ταυτόχρονα ελαχιστοποιούνται οι αρνητικές συνέπειες λόγω του παράδοξου του ερευνητή¹¹. Η ελεύθερη μη δομημένη συνέντευξη ενδείκνυται για τον εντοπισμό των ιδιωματικών γλωσσικών φαινομένων σε όλα τα επίπεδα γλώσσας, ενώ πολύ χρήσιμη για τον εντοπισμό του λεξιλογικού πλούτου είναι η εστιασμένη μη δομημένη συνέντευξη¹².

Φαινόμενα του πατμιακού ιδιώματος

Στη συνέχεια καταγράφονται φαινόμενα του πατμιακού ιδιώματος που εντοπίστηκαν στο υλικό της επιτόπιας έρευνας. Τα περισσότερα από αυτά δεν αποτελούν αποκλειστικά χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος, τα παραθέτουμε, όμως, γιατί θεωρούμε ότι πιθανόν θα φανούν χρήσιμα τόσο στην αποτύπωση της σημερινής κατάστασης του ιδιώματος της Πάτμου, όσο και στην έρευνα της τυπολογίας των νεοελληνικών ιδιωμάτων, δεδομένης της απουσίας γλωσσογεωγραφικού άτλαντα, όπου, πιθανώς, θα αποτυπώνονταν όλες οι διαλεκτικές ομαδοποιήσεις και διαφοροποιήσεις.

Φωνητική

1) Ανάπτυξη προθετικού /a/: *ακίσαρας* (= ελαφρόπετρα, < αρχ. κίσηρις), *ακονυζά, αμαρίδα, ανυχάτο* (= ποικιλία σταφυλιού), *αξούγι, απίτυκας, αποπλαμός* (< αρχ. πλόκαμος), *αραγιασμένος, αρβέθια* (< μετγν. ἐρεβίνθιον), *αρωτάς, αστοιβή* (αρχ. στοιβή), *ατσόχοι* (< ζόχος, μεσν. ζόχος < αρχ. σόγ-

11. Ο όρος *observer's paradox* αποδίδεται στον Labov και αναφέρεται στις δυσκολίες που προκύπτουν κατά τις κοινωνιογλωσσικές κυρίως έρευνες λόγω της αρνητικής επενέργειας της παρουσίας του ερευνητή (ή και του μαγνητοφώνου ακόμα) στον ιδιωματικό λόγο που αρθρώνονται οι πληροφορητές. «The intrusion of an experimenter from outside the dialect community and the effect of recording equipment on the formality of the conversation setting are perceived as barriers to the elicitation of the 'deepest' form of the dialect in question» Clopper et al. (2000: 410).

12. Σχετικά με τους παραπάνω όρους βλ. Φίλιας (1996 σ. 132-4), όπου αντί του όρου *εντοπισμένη προτιμήσαμε τον όρο εστιασμένη*.

χος), αστέι το (< αστέγι = στέγη) αλλά και στέος το, αφουάρος ο (= καμινάδα < ιταλ. fogara αλλά και φου(γ)άρο το).

2) Αποβολή άτονων αρκτικών φωνηέντων, συχνότερα του /a/, αλλά και του /o/, του /e/ και του /i/.

Παραδείγματα αποβολής του /a/: 'λαργάρω, 'λληροπόρονα (< ἀλληλοπρόγονα), 'βελάκι, 'νεσέρνω, 'νεχαράξω, 'νιορεύω (< ἀναγορεύω), 'νοίω, 'νεσκουβωμένος, 'πλώνω, 'πόθανεν, 'πόκερα, 'πολύκει, 'πομέναν, 'πομωραίνω, 'ποφάι, 'ράξανε, μην τονε 'κούτε, να σας 'φήσω, τηνε 'γαπούνε, το 'λέθαμε, τον 'λώνιζα.

Παραδείγματα αποβολής του /o/: 'ξύαλο (< ὄξυγαλο), 'μώσε μου (< ὅμωσέ μου), νομάτοι (< ὀνομάτοι).

Παραδείγματα αποβολής του /e/: 'βλοϊδι, 'δηριούμαι (< ἐντηροῦμαι), 'ξαγλίζω (< ἔξαντλῶ), 'ξαποδήτες (= σατανάδες), 'ξάργον (< ἔξ ἔργον), 'πιδέξο, 'πιτήδειος, 'πιτίμο, 'ρίζομαι (< ἐρίζομαι, ἐρίζω), 'ρίφι, 'σωφόρι, 'χινοπόδι.

Παραδείγματα αποβολής του /i/: 'Καριώτης (< Ἰκαριώτης), 'μέρωσε, 'πολήβι (< ὑπολήνιον), μην 'βοψιάζεσαι.

3) Κλειστότερη προφορά του /o/ ως /u/. Άλλα και τροπή του /u/ σε /o/. Κλειστότερη προφορά του /e/ ως /i/.

Παραδείγματα προφοράς του /o/ ως /u/: αγονγιάτης, βρούχος (< βροχή), κουβάσο (< ιταλ. compasso), λαβουμάνος (κοιν. λαβομάνο), μουνδάρω (< ιταλ. montare), πούληση, πούμα (κοιν. πώμα), ρουδιά (κοιν. ροδιά), σουφάς (< τουρκ. sofa), σκουλέρω (< σκόλη), σκούλουκας (< αρχ. σκώληξ), σοφράνου (< ιταλ. sovrano), σταβέδον (< ιταλ. sotto vento), συλλονή - συλλονότανε, Τραουνήσι (= Τραγονήσι, τοπων.), ψουνια-ψουνιζω. Και σπανιότερα το αντίθετο, τροπή του /u/ σε /o/: μόπλενρο (< βούπλενρο), ρόμι (= ρούμι).

Παραδείγματα προφοράς του /e/ ως /i/: γιασιμί, καθιτή, κιλάδισμα, κιλαδώ, μισοούρανα, βιζίνα, βιζινάς, πιπόνι, φλασκοπίπονο, ριτσίνα, Άι Θιολόε μουν.

4) Τροπή φωνήεντος σε /o/ ή /u/ σε περιβάλλον διχειλικού /m/ ή /p/.¹³ Παραδείγματα: μουσκάρα, σομάρι, πορπατώ (κοιν. μασκαράς, σαμάρι, περπατώ).

5) Διατήρηση αρχαίας προφοράς του ν ως /u/: Κιουράνα (= κυρά Ουρανία, ως προσηγορικό = κυρά), κλουβώ (< αρχ. κολυμβῶ), βρουμουτιζω (< προμυτῖω), σούρνεται, φουσκί (< αρχ. φυσκίον), χρουσός.

13. Αναγνωστόπουλος (1926 σ. 156-7).

6) Ανάπτυξη ευφωνικού /e/¹⁴. Παραδείγματα: 'εν -ε ξέρω, μάς-ε λέεις, τον-ε λέανε, τους-ε σύφερνε, τις-ε γρεμάσανε (ενν. τις μπόμπες).

7) Αποβολή αρκτικών /ð/ και /θ/ στις λέξεις δεν και θα: *deνεκές* 'εν υπήρ-κε, πούβετα 'εν ηπήα (= πουθενά δεν πήγα), 'ε σε *taγιadώ* πια (= δεν σ' αντέχω πια), 'α (= θα) δουλεύετε, λέει, εδώ.

8) Αποβολή μεσοφωνηντικών συμφώνων: Η αποβολή των τριβόμενων ηχηρών /γ/, /ν/ και /δ/, που αποτελεί βασικό φαινόμενο των ιδιωμάτων του νοτιοανατολικού Αιγαίου (Δωδεκανήσου, Ικαρίας και Κύπρου) σύμφωνα με την ομαδοποίηση του Παντελίδη¹⁵, εξακούθει να είναι φαινόμενο μεγάλης έκτασης ακόμη και σήμερα στο πατμιακό ιδίωμα μόνο όσον αφορά στο /γ/. Άφθονα παραδείγματα αποβολής μεσοφωνηντικού /γ/: *adρόννο*, *είδα λοής*, *καλόερος*, *λία*, *λίεψη*, *μαερειό*, *boνάδα*, *περιαλιά*, *ρυζόαλο*, *σκυλοφαωμός*, *Άι Θιολόε μου*, *Τραοβούναρο* (= Τραγοβούναρο, τοπων.), *μουγρολοά*, *να φύουνε*, *να τρυήσωμε*, *συλλοούδαι*, *τύλια* (= τύλιγα). Το φαινόμενο «έχει μεγάλη διάδοση σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα» και απαντά «καὶ πρὸν ἀπὸ τὴν Κοινὴ καὶ στὴν Κοινή»¹⁶.

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα -από τα οποία προέρχονται τα παραδείγματα που ακολουθούν- στο πατμιακό ιδίωμα διατηρούνται τα /ν/ και /δ/¹⁷, μεσοφωνηντικά και μη, σε λέξεις όπως: *φόος*, *φλέα*, *ίννω*, *ιπλώννω*, *ιχάλι*, *φλέα Ρόδ.*¹⁸ (*φόβος*, *φλέβα*, *δώνω*, *διπλώνω*, *διχάλι*, *φλέβα Πάτμ.*), *ρραωνιάζω*, *πίουλος*, *ουλειά*, *τυλιάι Χάλκ.*¹⁹ (*αρραβωνιάζω*, *πίβουλος*, *δουλειά*, *τυλιάδι Πάτμ.*), *κόλλνα Νίσυρ.*, *πρόσαττα Κάρπ.*, *φοούμαι Μεγίστ.* Ρόδ. Σύμ. Τήλ., μηέ Ρόδ. Σύμ.²⁰ (*κόλλνβα*, *πρόβατα*, *φοβούμαι*, *μηδέ Πάτμ.*), *καράι Χάλκη*, *τα ὄννιά Κάσ.*, *γάαρος Κάρπ.*, *γαούρι Κως*, *το ἐξιόν Κάρπ.*²¹ (*καράβι*, *τα βουνά*, *γάδαρος*, *γαδούρι*, *το δεξό Πάτμ.*). Το φαινόμενο αξίζει να

14. Βλ. επίσης Τσοπανάκης (1949 σ. 25).

15. Παντελίδης (1929 σ. 31-2).

16. Τσοπανάκης (1948 σ. 30).

17. Για το φαινόμενο γενικά στα δωδεκανησιακά ιδιώματα: βλ. Παντελίδης (1929 σ. 31-32), Κοντοσόπουλος (1994 σ. 43). Ειδικότερα, για το φαινόμενο στη Ρόδο βλ. Τσοπανάκης (1940), στα καρπαθιακά ιδιώματα βλ. Μηνάς (1970 σ. 50-51), στη Χάλκη βλ. Τσοπανάκης (1949 σ. 26-7).

18. Τσοπανάκης (1940 σ. 86-89).

19. Τσοπανάκης (1949 σ. 26-27).

20. Παντελίδης (1929 σ. 31-32).

21. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 155-160).

διερευνηθεί για όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα στο πλούσιο υλικό που παραθέτει το ΙΛΝΕ.

9) Αποβολή τελικού /n/:

α. στη γενική πληθυντικού των ονομάτων. Παραδείγματα: *των αεροπλάνω, τω Baγιώ, τω γελάδω, τω gανονιώ, τω χτημάτω, διακοσίω πενήδα χρονώ επίπλωση*. Το φαινόμενο παρατηρείται επίσης στην Κρήτη, στο νότιο τμήμα της Χίου κ.α.

β. στο γ' πληθ. πρόσωπο παρατατικού και αορίστου. Παραδείγματα: *άφηνα* (αντί άφηναν), *έβγαζα* (αντί έβγαζαν), *λουλουδίσα* (αντί λουλουδίσαν), *χτυπήσα* (αντί χτυπήσαν). Το φαινόμενο αυτό του πατμιακού ιδιώματος είναι αρκετά συχνό, αλλά όχι καθολικής ισχύος. Άλλου αποβάλλεται και αλλού όχι, κατά πάσα πιθανότητα λόγω της επιρροής της κοινής και της ανάμειξης της με το ιδίωμα στον προφορικό λόγο. Παραδείγματα: *To μαλλί το έπλενα* (= έπλεναν) *καλά και το στέγνωνα* (= στέγνωναν) *και το έφτιαχναν μακρόστενες μπάλες που τις έλεγαν τουλούπες. Μιστρό είναι* ένα εργαλείο που έπιανα (= έπιαναν) *τη λάσπη που έχτιζαν τα πηλόκτιστα σπίτια.*

γ. στους συνδέσμους *αν και όταν*: *α δε da πω να ξεμπουργάρω είδα να κάμω;* (= αν δεν τα πω να ξαλαφρώσω τι να κάνω;), *ότα δε βρει φαΐ σερβιρισμένο και τη μεσάλα στη θέση της.*

11) Απλοπλοίηση /dz/ > /z/ στις δάνειες από την ιταλική και τουρκική λέξεις²². Παραδείγματα: *γλεζέδες, ζάκι, ζένι, Λόξα, μαζαδούρα, μαζούνι, μαζουράνα, μαιζέβελος, μελιζάνα, bρουζαλοιφή, νεράζι, τέζερη, φραζόλα* αλλά και διτυπίες όπως *ζαρμολού-dζαρμολού, ζέπη-dζέπη*.

12) Απουράνωση συριστικών, δηλαδή δεν προφέρεται το ημίφωνο /j/ μετά τα συριστικά /s/, /z/ καθώς και τα διπλά [ps] και [ks]: *abασά, εκκλησά, ζεστασά, μελίσσα, πεσκέσα, ψησά, Καβουρονήσα, Καραβοστάσα, Κασώτης* (= κάτοικος Κάσου), *γρουσουζά, καρπούζα, κλεψές, πιδέξο* (= δοχείο νυκτός), *ρύζα.*

13) Απερρινωμένη προφορά των ηχηρών /b/, /d/, /g/ εντός λέξεως και σε συνεκφορά: *bρόβαλλε, τω bαιδιώ, στο gόσμο, δε galοσουρδίζω, τη bερνέρα* (Περνέρα η = γειτονιά της Σκάλας). Υπάρχουν, όμως, και παραδείγματα προερχόντων, π.χ. *φράnga.*

22. Με το φαινόμενο έχει ασχοληθεί διεξοδικά ο Μάνεσης (1965) που παραθέτει υλικό και από την Πάτμο.

14) Μετάθεση του /r/: *αδρέφια, θερνάκι* (< θρινάκι), *καρβονδίζω, καρβονδιώ, καρβονδιστήρι, καρβονμάς, κουρκούδιαλος, μουχούρτα* (< μεσν. μουχρούτιν), *τρουσί, φρύσαλο* (< σύρφαλο).

15) Τροπή του κλειστού /t/ στο διαρκές /θ/ πριν από το ημίφωνο /j/ της κατάληξης -ια: *Βενεθιά, δεκαθιάρης, μάθια, παλάθια, πασμαθιά, σηκωμαθιά, σπίθια, τέθοια, φωθιά*. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των περισσότερων κρητικών ιδιωμάτων²³.

16) Τροπή του ηχηρού συριστικού /z/ σε /ndz/: *ντζημιά* (ζημιά), *ντζα* (ζώα). Η προφορά αυτή είχε καθολική ισχύ παλαιότερα, ενώ σήμερα βρίσκεται σε υποχώρηση²⁴. Έτσι τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα το φωνητικό αυτό χαρακτηριστικό διατηρούνταν ζωντανό και μάλιστα ήταν από τα λίγα που έφερναν το πατμιακό ιδίωμα κοντά στα υπόλοιπα δωδεκανησιακά ιδιώματα, κυρίως στο ιδίωμα της Αστυπάλαιας²⁵.

17) Τροπή -σσ- σε /ts/: *κλωτσού* (αντί κλωσσού), *πιτσίτης* (αντί πισσίτης). Το φαινόμενο απαντά επίσης στην Αστυπάλαια και στην Κάρπαθο, όπου κατά τον Μηνά (2004: 134) έχει ισχύ νόμου και στην Κάσο²⁶.

18) Επίδοση συμφωνικών συμπλεγμάτων του /r/ αντί του /l/: *ασβερτοσύνη* (= σβελτοσύνη), *βόρτα, δερφίνι, καρτσάκια, κάρτσα, βερτές, παρτό, σάρταρε, σάρτος, σάρπα* (= σάλπη), *Αγία Όργα*.

Μορφολογία

1) Το άρθρο στην αιτιατική πληθυντικού έχει συχνά τύπο *τσι/τς* αντί τους.

2) Κατάληξη αιτιατικής πληθυντικού του αρσενικού -οι, όπως η ονομαστική: *σαν τσι Λαζάροι, τς επολέμησε τς Ιταλοί*. Το φαινόμενο παρατηρείται και αλλού, π.χ. στις Κυκλαδες.

23. Κοντοσόπουλος (1997 σ. 65). Πρβλ. σχετικά: «Τὸ τ ἐν συνιζήσει (τ + i), ἐνῷ ἐν τῇ λοιπῇ Ἠ. καὶ Κ. Κρ. τρέπεται εἰς θ ... μόνον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βιάνν. μένει ἀτρεπτον, ώς καὶ ἐν τῇ Δ. Κρ., ὅπως ἔξ ίδιας ἀμέσου ἀντιλήψεως καί αὐτηκοῖας ἀντελήφθην, οὐχὶ δ' ἐν ὅλῳ τῷ νομῷ Λασηθίου ... » Πάγκαλος (1955 σ. 202).

24. Παντελίδης (1929 σ. 41).

25. Ο Παντελίδης (1929 σ. 41) το εντοπίζει επίσης στην Κάρπαθο, Κω, Λέρο, Ρόδο, Σύμη. Επίσης εντοπίζεται στη Σίφνο και στη Χίο, βλ. Καραναστάσης (1958 σ. 120, σημείωση 7). Σύμφωνα με πληροφορητές της επιτόπιας έρευνας το στοιχείο αυτό ακούγεται και στις μέρες μας στην Πάτμο. Μεταφέρουμε αυτή την πληροφορία χωρίς, όμως, να είμαστε σε θέση να προσθέσουμε τη δική μας αυτήκοη μαρτυρία. Και στο Βιρβίλλης (1996 σ. 30).

26. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 46).

3) Ιδιαίτερα συχνή η επίδοση των υποκοριστικών των ανδρικών και γυναικείων βαπτιστικών ως ουδετέρων σε -ό: *Αγγελινιό, Βδοκιό, Γαρουφαλιό, Δομινιό, Μαρουλιό, Χαριστό, Χρουσό - Γιανιό, Γιωργό, Μιστοκλιό* (= Θεμιστοκλής) και δύο παραδείγματα σε -ί: *Κανδρί* (< Κάνδρος, επών.), *Κιουράνι* (= κυρά Ουρανία).

4) Εγκλιτικός αντωνυμικός τύπος *τως²⁷* αντί τους: *βράβο τως, φαινόδανε μόνο η μύτη τως, το στόμα τως και τα μάτια τως*. Το φαινόμενο αυτό είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των κρητικών ιδιωμάτων²⁸.

5) Ερωτηματική αντωνυμία *είδα* αντί τι.

6) Αύξηση η- αντί ε- στον παρατατικό και αόριστο τόσο σε άτονη όσο και σε τονούμενη θέση. Άφθονα τα παραδείγματα: *ήβαλε, ηβρήκα, ηγέμισα, ηγνωριστήκαμε, ηκάθουντάνε, ήκατσα, ηκουβεδιάζαμε, ηβαίναμε, ηξεσκόλισα, ηπέφταμε, ηπήρα, ηπουλούσε, ηπροτίμησα, ησυνεχίζαμε, ήφραξε, ημάρευε* (= μαγείρευε), *ησαμάρωνε, ηκατάλαβα, ητοιμαζούτανε, ηφόρτωσε, ηξανακατέβηκα, ηξεσπάστηκα, ηγύρισε, ηφύσα κι ηξεφύσα, ητρίξανε, ηκονόδανε*.

Η ισχύς του φαινομένου είναι καθολική²⁹ και μαρτυρείται ήδη σε μεσαιωνικό έγγραφο από την Πάτμο³⁰. Στα σύνθετα ρήματα η αύξηση είναι εξωτερική: *ηντερόσπασα, ηπόκαμε* [ρ. αποκάμ(ν)ω], *ησυχίστηκα*. Η αύξηση η-/ή- αντί ε-/έ- παρατηρείται στο ιδίωμα της Ανατ. Κρήτης αποκλειστικά σε τονούμενη θέση³¹.

7) Παρεκτεταμένοι ρηματικοί τύποι των παρελθοντικών χρόνων με την πρόσθεση του ευφωνικού -ε στο τελικό -ν της ρηματικής κατάληξης και πιθανή επακόλουθη ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου, λόγω του νόμου της τρισυλλαβίας που διέπει τα τονικά σχήματα της Ελληνικής: *ηκάθουντάνε, ήμουντάνε*,

27. Σύμφωνα με τον Μηνά (2004 σ. 135) ο τύπος *τως* προέρχεται από συμφυδμό των τύπων *των* και *τους* και απαντά επίσης σε πατμιακό έγγραφο του 1851 [την πληροφορία αντλεί από τον Κρητικό (1956α σ. 144)]. Πιθανόν για πρώτη φορά να μαρτυρείται σε πατμιακό έγγραφο του 1271.

28. Κοντοσόπουλος (1994 σ.37).

29. «Η γενίκευση της αύξησης η [...] είναι φαινόμενο που τοποθετεί το πατμιακό ιδίωμα κοντά στα ιδιώματα των Κυκλαδων, της Χίου και της Ικαρίας, με την οποία [...] η Πάτμος είχε πάντοτε τακτική επικοινωνία» Μηνάς (2004 σ. 135).

30. Πιθανή πρώτη μαρτυρία σε έγγραφο της Μονής της Πάτμου του 1288.

31. «Στους δύο ανατολικούς νομούς του νησιού ... τα ρήματα στους παρωχημένους χρόνους παίρνουν στα πρόσωπα του ενικού (όταν ο τόνος πέφτει σ' αυτήν), χρονική αύξηση». Κοντοσόπουλος (1994 σ. 37 και χάρτης 3 σελ. 36).

ήμαστάνε, ηφοβούμοντάνε, θλιβούμαστόνε, ονομαζούτανε, τυραννιούμαστόνε. Η ύπαρξη δευτερεύοντος τόνου (με ύπαρξη ή όχι του -νε) μαρτυρείται επίσης στην Άνδρο, Αστυπάλαια, Νάξο, Κύθνο, Μύκονο³².

8) Ιδιωματική κλίση παρατατικού του ρήματος είμαι: ήμοντάνε και ήμοντόνε, ήσουντάνε και ήσουντόνε, ήτονε, ήμαστάνε και ήμαστόνε, ήσαστάνε και ήσαστόνε, ήτονε.

9) Ιδιωματικοί τύποι παρατατικού. Παραδείγματα: *εβόρουν, εβόρεις, εβόρει, μεθιούσαμε, καρβουδιούσαμε, σκούσα, εκούνιου, εκράτουνα, ηπούλον, ηφύλαμε*. Ιδιωματικές καταλήξεις μεσοπαθητικού παρατατικού: *-ούμουν(α), -ούσουν, -ούταν(ε), -ούμεστε, -ούσαστε, -ούνταν(ε)*: *εσηκωνούμουνα, βιαζούσουν, επαρουσιάζούσουν, ητοιμαζούτανε, κουραζούμεστε, ηκαθούδανε, κλειούδανε, ηστεκούδονε, ονομαζούτανε*.

10) Σχηματισμός ενεργητικού μέλλοντα με το θε να αντί του μορίου θα της κοινής: *θε να φέρει*³³.

11) Ιδιάζοντες ρηματικοί τύποι: *έδε, έπε, έρτε, έχανε κοιν. είδε, είπε, ήρθε, είχανε*.

12) Σχηματισμός του ενεργητικού αοριστικού θέματος με *-ξ-* (σπανιότερα *-ψ-*) αντί *-σ-*: *ηκράτηξε, ηρχίνηξα, ηρώτηξα*.

13) Σχηματισμός δυνητικών εκφράσεων χωρίς *να* για τη δήλωση του μη πραγματικού: *αν ήθελε ξήσωμε, ήθελα (γ' πληθ.) μου δώνουν, ήθε bάρωμε*³⁴.

14) Επίδοση ρηματικού θέματος σε *-έρ-* (αντί κοιν. *-άρ-* ή *-ίρ-*): *βαρδέρω, σερβέρω και σερβίρω, στανιέρω και στανιάρω, τρουβέρω και τρουβάρω, τρατέρω, φουμέρω*.

15) Επίδοση ρηματικών τύπων σε *-ιώ*: *καβουρδιώ, τηγανιώ, χτενιώ (κοιν. καβουρδίζω, τηγανίζω, χτενίζω)*.

16) Το πατμιακό ιδίωμα δεν αποκλίνει ιδιαίτερα από την κοινή ως προς

32. Βλ. σχετικά Καραναστάσης (1958 σ. 110, κυρίως σημείωση 3).

33. Χατζιδάκις (1980 σ. 376). Επίσης J. Psychari, Quel. Travaux 61 κ.εξ. στο λήμμα θα του Ετυμολογικού Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής του Ανδριώτη, Θεσσαλονίκη, 1967. Για μια συνοπτική αναφορά σχετικά με την πορεία της εξέλιξης της εκφοράς του μέλλοντα από το θέλω στο θα βλ. Pappas-Joseph (2000).

34. Ο Μενάρδος (1925) παραδίδει τόσο αυτόν τον τρόπο εκφοράς του δυνητικού σε ορισμένα Κυπριακά ιδιώματα (Κυθρέα, Καρπάσιν, Λεμεσός) όσο και την εκφορά με το ρ. έχω και τον ρηματικό τύπο-επιβίωμα απαρεμφάτου (ορεινά Μεσαριάς, Κερύνειας και Πάφου), την οποία αναφέρει ο Καραναστάσης στην περιγραφή του πατμιακού ιδιώματος. Για την εκφορά του δυνητικού στα κρητικά ιδιώματα βλ. Πάγκαλος (1955 σ. 329).

τα προθήματα και τα επιθήματα. Πιο χαρακτηριστικό είναι το πρόθημα *ανε-* (< ανα-): *ανεβρόδιστος, ανέδοση, ανεκατεύω, ανεκατώνω, ανεκούρκουβα, ανεπαλάδα, ανεσυρτήρι, ανελύω, 'νεκατώνω, 'νεσέρνω, 'νεσηκώνουμαι, 'νεσκουνθωμένος, 'νεχαράξω.*

Το προθηματικό στοιχείο *ανε-* επιχωριάζει επίσης σε ένα τμήμα της Κρήτης, που συμπίπτει περίπου με τους δύο ανατολικότερους νομούς της³⁵.

Επίσης, επίδοση στα δεδομένα του πατμιακού ιδιώματος, που συγκεντρώσαμε κατά την επιτόπια έρευνα, παρουσιάζει το επίθημα *-ενος*, που έχει ευρύτερη διάδοση και χρησιμοποιείται αντί των *-ινος* ή *-έινος*³⁶: *ξύλενος, μπρούδζενη, πήλενο, κρέπενα, τσίγενος, ψάθενος καθώς και πλέκτενος* αντί *πλεκτός*.

Μεγάλη επίδοση έχουν επίσης τα εξής επιθήματα:

*-ιά, με περιληπτική σημασία: μια ματιά (= λίγο), μια ουλιά, μια χεριά, μια χυλιά, σηκωμαθιά (= όσο μπορεί να σηκώσει κανείς) και σε τοπωνύμια: *Βαμβακιά, Βιτσιλιά* (βιτσίλα= χρυσαετός), *Εψιμιά, Θερμιά, Καππαριά, Κορακιά, Κριθαμιά, Πατελιά, Φωκιά*.*

-άς, δηλώνει πλησμονή: Δαμακάς, κερουλάς (= δοχείο που χρησιμοποιούν για ν' «ανεσύρουν» το τυρί), Χοχλακάς.

-ειό, δηλώνει τον τόπο όπου λαμβάνει χώρα μια δραστηριότητα: ασβεσταρειό, γυφταρειό, δασκαλειό (= σχολείο), μαερειό (= κουζίνα), μυλωνειό, πετροκοπειό (= λατομείο), πλυνταρειό, τυροκομειό.

-ούρα: πλημμαδούρα, προκαδούρα, φαοπιοτούρα, Χοχλακούρα.

Ουσιαστικών *-λό(γ)ι*, επιθέτων *-λό(γ)ος -η -ο* και ρημάτων *-λο(γ)ώ*. Παραδείγματα: *καρπολόι (= εργαλείο λιχνίσματος), ξενόλοος (= ξενόφερτος), πασίλοα, αβγολοώ, μουγρολοώ, ξενολοώ, παρτιλοώ (= παίρνω το μέρος κάποιου), συκολοώ, δξαρμολοώ (= ανασκαλεύω).*

Σύνταξη

1) Ιδιότυπες συντάξεις ρημάτων όπου πτώση του αντικειμένου είναι η γενική αντί αιτιατικής, π.χ. *του 'κούσανε* (αντί του ακούσανε), *μη μου 'ριστείς* (< *ἐρίζομαι-ἐρίζω*)³⁷.

35. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 37). Για τις μορφές που παίρνει η πρόθεση *ανα-* στα νεοελληνικά ιδιώματα, συμπεριλαμβανομένου του πατμιακού βλ. Κουκουλές (1931 σ. 66).

36. Δηλώνει την ύλη, το υλικό και προέρχεται από μεσαιων. *-έινος* Χατζιδάκις (1907 σ. 117).

37. Βλ. και Τσοπανάκης (1949 σ. 62-3).

2) Πτώση του έμμεσου αντικειμένου είναι η γενική, χαρακτηριστικό των νοτίων ιδιωμάτων. Ωστόσο υπάρχει ένα παράδειγμα έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική αντί γενικής, όπως στα βόρεια ιδιώματα: *τον* έπα (κοιν. του είπα).

3) Παρατηρείται πρόταξη των ασθενών τύπων της προσωπικής αντωνυμίας, όταν είναι έμμεσα αντικείμενα, όπως στην κοινή, αλλά σε αντίθεση με τα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα, π.χ. *του λέει* (Πατμ.), όπως στην κοινή, ενώ *λέει του* (λοιπή Δωδεκανησος).

4) Απαντούν οι ακόλουθες, ενδιαφέρουσες σημασιοσυντακτικά, εκφράσεις: *είχε ποσό πηγάδια, ηνρίσκαμε ποσό τέθοια, πέσανε bόbες ποσό, άμα η πονούσανε το κοιλιδάκι τωνε.*

5) Απαντά δήλωση του χρόνου (χρονικού σημείου) με εμπρόθετη αντί απλή αιτιατική ενικού (ή εμπρόθετη αιτιατική πληθυντικού), π.χ. *στο χίλια εξακόσια* (κοιν. το 1600 ή στα 1600).

Λεξιλόγιο

Το λεξιλογικό επίπεδο παρουσιάζει την ακόλουθη διαστρωμάτωση: α. πατμιακό λεξιλόγιο, β. επιδράσεις από την κοινή, γ. αρκετές αρχαίες και μεσαιωνικές επιβιώσεις, π.χ. *ανέδοση* (< αρχ. ἀνάδοσις, ἀτσα (< μεσν. ἄντζα), *άψε* (< αρχ. ἄπτω-προστ., φρ. *κερί φτούμενο*), (*ξε*)*γιώνω* (< αρχ. *ἰόω* -ω), *θερνάκι* (< αρχ. *θρῆναξ* υποκορ. -κιον), *σκουλλί* (< μεσν. *σκουλλίν* < υποκορ. αρχ. *σκόλλυς*), *σμαρίδα* (< αρχ. *σμαρίς*), *χάμαι* (< αρχ. *χαμαῖ*), *χρίσματα* (< αρχ. *χρίω*), δ. τέλος, αρκετές δάνειες λέξεις από την τουρκική και την ιταλική ή βενετική, ενώ σπανίζουν τα δάνεια από άλλες βαλκανικές γλώσσες. Οι δάνειες λέξεις κατά πάσα πιθανότητα εισήλθαν στο ιδιωματικό λεξιλόγιο, κυρίως απευθείας από τη γλώσσα προέλευσής τους, και λιγότερο με τη μεσολάβηση της κοινής: *κοδεμίρι* = σίδερο που τοποθετούσαν πίσω από την πόρτα για προστασία < τουρκ. *koldemiri*, *βλίκος* = φάκελλος < ιταλ. *plico*, *πούλι* < ιταλ. *bollo*, *batálικος* = άκομψος < τουρκ. *battal*, *batavία* = κουβέρτα < τουρκ. *bataniye*, *boκάλι* < ιταλ. *bocciale*, *deρέκι* < τουρκ. *derece*, *παρασόλι* < ιταλ. *parasole*.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν λέξεις που εμφανίζουν τους ιδιωματικούς μορφοφωνολογικούς χαρακτήρες, αλλά προέρχονται από τη σύγχρονη πραγματικότητα: *εφτάμενο δερφίνι* (κοιν. ιπτάμενο δελφίνι).

Διαλεκτικό υλικό από την Πάτμο στο Αρχείο του ΙΛΝΕ

Στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών είναι κατατεθειμένες δύο συλλογές γλωσσικού υλικού από την Πάτμο³⁸. Ενδιαφέροντα συμπεράσματα δίνει η θεώρηση της εικόνας του ιδιώματος στο εύρος των τελευταίων πενήντα χρόνων. Τα φαινόμενα που καταγράφονται στην πρώτη αποστολή και δεν εντοπίστηκαν στη διάρκεια της παρούσας έρευνας είναι κυρίως φωνητικά καθώς και ένα συντακτικό, το οποίο, μάλιστα, ήταν ήδη σε υποχώρηση την εποχή που πραγματοποιήθηκε την έρευνά του ο Καραναστάσης³⁹. Ένα στοιχείο της φωνητικής του πατμιακού ιδιώματος που αναφέρει ο Καραναστάσης εντοπίστηκε από την επιτόπια έρευνα μόνο ως έμμεση μαρτυρία κι οχι μέσω αυτηκοΐας. Πρόκειται για την τροπή του /z/ σε /dz/ και την ανάπτυξη του /n/ πριν από αυτό⁴⁰, φαινόμενο που χαρακτηρίζει ιδιώματα νησιών που βρίσκονται κοντά στην Πάτμο, όπως η Αστυπάλαια, αλλά και μακρύτερα, όπως η Χίος (ειδικότερα το νότιο τμήμα – περιοχή Μαστιχοχωρίων).

Τα φαινόμενα που αναφέρει ο Καραναστάσης⁴¹ και δεν εντόπισε η παρούσα έρευνα είναι τα εξής:

Στο φωνητικό επίπεδο: 1) Η ιδιάζουσα προφορά του συμφωνικού συμπλέγματος /kr/ ως /kxr/, π.χ. [’akxrja] (= άκρια), [kxrj’ari] (= κριάρι). 2) Η τροπή του ουρανικού /j/ πριν από /e/ ή /i/ σε /z/, όπως στα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα και στην Κρήτη, π.χ. [’zeja] αντί γένεια, [fa’za] αντί φαγιά. 3) Ο τσιτακισμός του /k/ πριν από /e/ ή /i/, όπως σε μερικά δωδεκανησιακά ιδιώματα και στην Κρήτη, π.χ. παιδάτσι, τσερί⁴². Η μαρτυρία του Καραναστάση

38. Πρόκειται για τις αριθ. 690 του Καραναστάση το 1956 και αριθ. 1319 του Νάκα το 1991. Και οι δύο πραγματοποιήθηκαν από τους τότε συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού ύστερα από εντολή της Ακαδημίας Αθηνών.

39. Καραναστάσης (1956 σ. 216).

40. Ο Καραναστάσης παραθέτει αρκετά μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων, από τα οποία σταχυολογήσαμε μερικά [ακολουθείται ο δικός του τρόπος γραφής]: ντζενγαράντζω (= ζευγαρίζω), ντζω (= ζω), ντζωντανός, σαπίντζω, σκαλίντζω, φωνάντζω.

41. Καραναστάσης (1956 σ. 213-4).

42. Πρόκειται μάλλον για τη μοναδική μαρτυρία τσιτακισμού στο πατμιακό ιδίωμα και δεν επιβεβαιώνεται από τον Trudgill (2003 σ. 60), ο οποίος κατατάσσει το πατμιακό στα «νοτιοανατολικά ιδιώματα» με ουρανικοποίηση των υπερωϊκών και την ξεχωρίζει από τα «ανατολικά ιδιώματα» Αστυπάλαιας, Ικαρίας, Καλύμνου, Νισύρου, Σύμης, Τήλου και Χίου. Πρβλ. Κοντοσόπουλος (2003 σ. 285).

(1956) περί τσιτακισμού στο πατμιακό ιδίωμα δεν επιβεβαιώνεται από τον Trudgill 2003: 60. 4) Η «απίσχνανση» του /dj/ > /δj/, π.χ. γάδια (αντί γάντια), δόδια (αντί δόντια). 5) Η αφομοίωση τελικού /n/ σε συνεκφορά, που σημειώνει ότι παρατηρείται σπάνια στην Πάτμο, αλλά που δεν εντοπίσαμε κατά την επιτόπια έρευνα.

Στο συντακτικό επίπεδο: Η χρήση του γ' ενικού του παρατατικού του ρ. έχω ακολουθούμενου από ρηματικό τύπο που λήγει σε -ει –πιθανώς επιβίωση του απαρεμφάτου – με ευχετική σημασία, π.χ. είχεν έρτει = ας είχε έρθει/μακάρι να είχε έρθει⁴³.

Κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων και το πατμιακό ιδίωμα

Στην ενότητα που ακολουθεί εξετάζεται η θέση του ιδιώματος της Πάτμου στις σημαντικότερες κατηγοριοποιήσεις των νεοελληνικών ιδιωμάτων.

1. Σύμφωνα με την κλασική κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων σε βόρεια και νότια⁴⁴ η Πάτμος ανήκει στην ομάδα των νότιων ιδιωμάτων⁴⁵. Η περαιτέρω διάκριση των βορείων σε βόρεια και ημιβόρεια⁴⁶ δεν επηρεάζει την κατηγοριοποίηση του πατμιακού ιδιώματος.

2. Η χρησιμοποίηση περισσότερων κριτηρίων (φωνολογικών, μορφολογικών, συντακτικών) από τον Τριανταφυλλίδη είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη περισσότερων κατηγοριών νεοελληνικών ιδιωμάτων⁴⁷. Με κριτήρια τη διατήρηση του τελικού /n/ και την επίταξη του ασθενούς τύπου της προσωπικής αντωνυμίας τα δωδεκανησιακά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Χίου, της Νάξου και της Κύπρου συναποτελούν τα ανατολικά ιδιώματα, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη. Όμως, όπως είδαμε παραπάνω, τα κριτήρια αυτά δεν πληρούνται από τα χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος για την ένταξη στην ανατολική πλευρά της ισογλώσσου. Τα Δωδεκάνησα μαζί με τα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου νοτιότερα της Σκύρου και της Λήμνου συναποτελούν την

43. Σχετικά με τους δύο τρόπους δήλωσης του δυνητικού στο πατμιακό ιδίωμα, βλ. υποσημ. 34.

44. Χατζιδάκις (1975 σ. 342-4).

45. Για τη διάκριση αυτή χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο του απαθούς φωνηντισμού (νότια ιδιώματα) σε αντίθεση με τις στενώσεις και αποβολές των κλειστότερων του /a/ φωνηντών (βόρεια ιδιώματα).

46. Ανδριώτης (1943-44).

47. Τριανταφυλλίδης (1993 σ. 62-68). Βλ. και Τζιτζιλής (2000 σ. 17).

ομάδα με έμμεσο αντικείμενο σε γενική. Τέλος, τα δωδεκανησιακά ιδιώματα χαρακτηρίζονται από διατήρηση της αύξησης η- των ρημάτων, σε αντίθεση με τα περισσότερα ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας που δεν διατηρούν ούτε αύξηση ε- και με τα νησιωτικά ιδιώματα της Επτανήσου, της Κρήτης, της Κύπρου που διατηρούν αύξηση ε- αλλά όχι η-. Με βάση το χαρακτηριστικό αυτό της ρηματικής αύξησης, το πατμιακό ιδίωμα εντάσσεται στα νοτιοανατολικά ιδιώματα.

3. Ο Horrocks⁴⁸, ακολουθώντας τον Newton⁴⁹, κατατάσσει τα δωδεκανησιακά ιδιώματα στην ομάδα που συναπαρτίζουν τα ιδιώματα της Χίου και της Κύπρου.

4. Η διάκριση των νεοελληνικών ιδιωμάτων με βάση τη χρήση του ερωτηματικού *eίda* από τον Κοντοσόπουλο εντάσσει το πατμιακό ιδίωμα σε μια ευρύτερη ομάδα νησιωτικών ιδιωμάτων.

5. Από τις ισογλώσσους που αναφέρει ο Browning⁵⁰ οι ακόλουθες δύο έχουν έμμεση σχέση με το θέμα μας: η ισόγλωσσος του λεγόμενου άλογου /γ/⁵¹ που δεν εμφανίζεται στα δωδεκανησιακά ιδιώματα, αλλά που αφορά τα κρητικά ιδιώματα και η ισόγλωσσος της διατήρησης ή μη του έρρινου πριν από στιγμαίο: ο Browning κατατάσσει τα δωδεκανησιακά ιδιώματα στη διατήρηση, ενώ τα κρητικά και κυκλαδικά στην εξαφάνιση του έρρινου στοιχείου. Ως προς το χαρακτηριστικό αυτό η Πάτμος κλίνει στη δεύτερη κατηγορία, με κάποια παραδείγματα διατήρησης. Πάντως στην τωρινή συγχρονία της Ελληνικής γλώσσας, το κριτήριο αυτό τείνει να απωλέσει τη σπουδαιότητά του, καθώς στην κοινή υπάρχει η τάση οι τύποι να εναλλάσσονται⁵². Ακόμη, ο

48. Horrocks (1997 σ. 302).

49. Newton (1972).

50. Οι ισόγλωσσοι στις οποίες βασίζεται για την κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων είναι: 1) ο φωνηντισμός 2) το άλογο /γ/, η εμφάνιση του οποίου σε περιβάλλον μεταξύ φωνηέντων και σε περιβάλλον μεσοφωνηντικού /ν/: π.χ. κλαίγω – δουλεύγω χαρακτηρίζει τα κρητικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Λέσβου, Ικαρίας και πολλά κυκλαδικά. 3) η διατήρηση του έρρινου πριν από στιγμαίο, 4) η συνίζηση ή μη της ακολουθίας –ία, 5) η ουρανικοποίηση των /χ/ και /κ/ πριν από /i/ και /e/, 6) η συντακτική θέση του έμμεσου αντικειμένου και 7) η πτώση του άμεσου αντικειμένου.

51. Η εμφάνισή του σε περιβάλλον μεταξύ φωνηέντων και σε περιβάλλον μεσοφωνηντικού /ν/: π.χ. κλαίγω – δουλεύγω χαρακτηρίζει τα κρητικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Λέσβου, Ικαρίας και πολλά κυκλαδικά.

52. Κριαράς (1995 σ. 6). Κατά τον Πετρούνια (1984 σ. 121) το χαρακτηριστικό αυτό είναι διαφοροποιητικό στοιχείο όχι μόνο γεωγραφικών, αλλά και κοινωνικών διαλέκτων.

Browning αναφέρεται στα δωδεκανησιακά ιδιωματικά χαρακτηριστικά που συνιστούν αρχαϊσμούς: διατήρηση τελικού /n/, αιτιατική πληθυντικού σε -ας, διπλά σύμφωνα, ρηματικές καταλήξεις -ασι/-ουσι. Αν ανατρέξουμε στα χαρακτηριστικά του πατμιακού ιδιώματος, διαπιστώνουμε ότι τα παραπάνω στοιχεία λείπουν εντελώς. Ως προς το τελικό /n/ βλέπουμε ότι συμπεριφέρεται όπως στα κρητικά ιδιώματα, ενώ ως προς τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά παρατηρούμε ότι έχει υιοθετήσει ό,τι ισχύει στην κοινή. Τα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ του πατμιακού ιδιώματος και των υπόλοιπων δωδεκανησιακών, που όμως δεν απαντούν και στα κρητικά ιδιώματα, είναι: 1) η πτώση του /γ/ μεταξύ φωνηέντων (ισχυρό φαινόμενο), 2) η προφορά του /z/ ως /ndz/ (επίσης στη Χίο), 3) ο τσιτακισμός του -σσ- (όχι ιδιαίτερα ισχυρό στην Πάτμο). Σε σύγκριση με το ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης παρατηρούμε ότι οι πιο χαρακτηριστικές ομοιότητες αφορούν 1) τη σίγηση του τελικού /n/ (φαινόμενο μεγάλης ισχύος), 2) τον αντωνυμικό τύπο τως (φαινόμενο αρκετά μέτριας ισχύος), 3) η απουράνωση των συριστικών (επίσης στις Κυκλαδες και την Ικαρία). Η αύξηση η- είναι φαινόμενο τόσο των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων όσο και του ιδιώματος της Ανατ. Κρήτης.

6. Τέλος, σύμφωνα με την πρόσφατη ομαδοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων από τον Trudgill με βάση αποκλειστικά φωνητικά χαρακτηριστικά⁵³, η Πάτμος εντάσσεται στα νοτιοανατολικά ιδιώματα, μαζί με την Κύπρο, Ρόδο, Κάρπαθο, Κάσο, Καστελλόριζο, Κω και Λέρο. Τα κοινά φωνητικά χαρακτηριστικά των ιδιωμάτων αυτών κατά τον Trudgill είναι: η ουράνωση των υπερωϊκών, τα διπλά σύμφωνα και η διατήρηση του τελικού /n/. Όμως, μόνο το πρώτο από τα χαρακτηριστικά αυτά ισχύει για το πατμιακό ιδίωμα και άρα η ένταξή του στη συγκεκριμένη κατηγορία δεν στοιχειοθετείται επαρκώς.

Στη συνέχεια παραθέτουμε τα φαινόμενα που απαντούν στο πατμιακό ιδίωμα εντάσσοντάς το σε σημαντικά ισόγλωσσα των νεοελληνικών ιδιωμάτων, κυρίως του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου:

Φωνητικά:

1) Ως προς τον φωνηντισμό του εντάσσεται στα νότια ιδιώματα, όπου τα κλειστότερα του /a/ άτονα φωνήντα δεν υφίστανται στένωση (κώφωση) (τα /e/ και /o/) ή αποβολή (τα /i/ και /u/). Σημειώνουμε ωστόσο την ύπαρξη κωφωτικών, αλλά και αντικωφωτικών φαινομένων.

53. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι: 1) φωνηντισμός, 2) προφορά υ ως /u/, 3) ουράνωση υπερωϊκών, 4) τσιτακισμός, 5) διπλά σύμφωνα, 6) διατήρηση τελικού /n/. Βλ. Trudgill (2003).

2) Ως προς την πτώση του μεσοφωνηεντικού /γ/, το ιδίωμα ανήκει στην ισόγλωσσο που περιλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του Αιγαίου: Χίο, Ικαρία, Κυκλαδες, τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα (εκτός Χάλκης) και την Κύπρο.

3) Ως προς την προφορά των διπλών συμφώνων ως διπλών (σε αντίθεση με την κοινή) και τα υστερογενή διπλά, το ιδίωμα δεν διαφοροποιείται από την κοινή, κάτι που ισχύει για τα ιδιώματα της υπόλοιπης Δωδεκανήσου, Κύπρου, Χίου, Ικαρίας και Κάτω Ιταλίας.

4) Ως προς τη διατήρηση, την ανάπτυξη τελικού /n/ και την αφομοίωσή του προς το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, το ιδίωμα της Πάτμου διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά, τα οποία συνανήκουν στην ίδια διαλεκτική ζώνη με την Χίο, Ικαρία, Κύπρο, αλλά και τα ιδιώματα της Κάτω Ιταλίας. Ως προς τη σύγηση του τελικού /n/ στη γενική πληθυντικού των ονομάτων, στο γ' πληθυντικό πρόσωπο ρηματικών τύπων και σε άκλιτες λέξεις, η Πάτμος συνδέεται απευθείας με τα κρητικά ιδιώματα.

5) Ως προς το φαινόμενο της απουράνωσης των συριστικών, το ιδίωμα ανήκει σε ισόγλωσσο που, από τα νησιωτικά ιδιώματα του Αιγαίου, περιλαμβάνει τις Κυκλαδες, την Ικαρία, το μεγαλύτερο τμήμα της Κρήτης (εκτός μιας ζώνης που συμπίπτει περίπου με τον δυτικότερο νομό του νησιού)⁵⁴.

Μορφολογικά:

1) Ως προς τους τύπους *τση/τσι* (κοιν. *της/τους, τις*) του άρθρου, που αποτελούν χαρακτηριστικό των κρητικών, των κυκλαδικών ιδιωμάτων και του ιδιώματος των Κυθήρων, παρατηρούμε, ότι μαρτυρούνται και στην Πάτμο, κυρίως από πληροφορητές μεγαλύτερης ηλικίας.

2) Ως προς τον ασθενή αντωνυμικό τύπο *τως* (κοιν. *τους*) Ανατ. Κρήτη, Κυκλαδες, πλην Αμοργού και Θήρας, όπου έχει τη μορφή *τωνε*, όπως στη Δυτ. Κρήτη.

3) Ως προς την αύξηση *η-* αντί *ε-* στους παρελθοντικούς χρόνους το ιδίωμα συνανήκει στην ίδια ομάδα με τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τις Κυκλαδες, και στην Ανατολική Κρήτη⁵⁵, στην Ικαρία⁵⁶.

4) Ως προς τον σχηματισμό καταλήξεων γ' πληθυντικού προσώπου *-ούσιν*

54. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 36 και 58).

55. Το δυτικό όριο της ισογλώσσου συμπίπτει με το σύνορο των νομών Ρεθύμνου-Ηρακλείου. Βλ. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 36) και Κοντοσόπουλος (1997 σ. 68).

56. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 65).

(ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα) και -ασιν (ενεργητικού αορίστου), παρατηρούμε ότι το ιδίωμα της Πάτμου βρίσκεται εξω από την διαλεκτική ζώνη που περιλαμβάνει τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τμήμα της Κρήτης (κυρίως τα Σφακιά⁵⁷), τη Χίο⁵⁸ και την Κύπρο.

5) Ως προς το σχηματισμό ενεστωτικής καταλήξης -εύγω (κοιν. -εύω) το πατμιακό ιδίωμα ακολουθεί την κοινή, σε αντίθεση με Κρήτη, Χίο.

6) Ως προς την επίδοση παρεκτεταμένων ρηματικών τύπων σε -νε με ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου παρατηρούμε ότι το ιδίωμα συνανήκει στη διαλεκτική ομάδα που περιλαμβάνει τις Κυκλαδες, τμήμα της Κρήτης (νομός Ρεθύμνου) και τη Μάνη⁵⁹.

7) Ως προς το ισόγλωσσο της επίδοσης του *eída* (αντί του κοινού *ti*) το πατμιακό ιδίωμα ανήκει στη μεγάλη ομάδα των ιδιωμάτων που περιλαμβάνει κυρίως τα νησιωτικά ιδιώματα: Κυθήρων, Κρήτης (παγκρήτιο φαινόμενο), Χίου, Ικαρίας, Κυκλαδων, λοιπής Δωδεκανήσου, Κύπρου.

8) Τέλος, ως προς το τύπο *ανε-* (αντί του κοινού *ανα-*) η Πάτμος εντάσσεται στην ίδια ζώνη με τις Κυκλαδες, την Ανατολική Κρήτη, τη Χίο, την Ικαρία.

Συντακτικά:

1) Ως προς την εκφορά του έμμεσου αντικειμένου ανήκει στην ισόγλωσσο που περιλαμβάνει τα ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας νοτίως της οροσειράς της Πίνδου και του όρους Όθρυς και τα νησιωτικά ιδιώματα νοτίως της Θάσου, Σαμοθράκης και Λήμνου⁶⁰.

2) Ως προς τη θέση του ασθενούς τύπου της προσωπικής αντωνυμίας το ιδίωμα της Πάτμου είναι το μόνο από τα δωδεκανησιακά που εντάσσεται στην ομάδα των ιδιωμάτων που προτάσσουν την αντωνυμία, ενώ στα υπόλοιπα έχουμε επίταξη, όπως και στη Χίο, Κυκλαδες, Κύθηρα, Κρήτη και Κύπρο.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι:

α. Το πατμιακό ιδίωμα διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα ιδιώματα της Δωδεκανήσου και μάλιστα ως προς τα χαρακτηριστικά τους εκείνα που τα συνδέουν με τη μορφή της ελληνικής γλώσσας που μιλήθηκε στην περιοχή σε πολύ πρωιμότερους χρόνους: διατήρηση τελικού /n/, διπλά σύμφωνα, ρη-

57. Κοντοσόπουλος (1997 σ. 68).

58. Κοντοσόπουλος (1994 σ. 51).

59. Κατσουλέας (1993 σ. 74).

60. Τριανταφυλλίδης (1963 σ. 200) και Μπέης-Μανωλέσσου (υπό έκδ.).

ματικές καταλήξεις -ονσι/-ασι. Το ισχυρότερο κοινό στοιχείο που το συνδέει με τα κλασικά δωδεκανησιακά ιδιώματα είναι η σίγηση του μεσοφωνηντικού /γ/.

β. Οι ισχυρότερες ομοιότητες με τα ιδιώματα της ανατολικής Κρήτης είναι η συμπεριφορά του τελικού /n/, ενώ χαρακτηριστικά, όπως: 1) η απουράνωση των συριστικών, 2) οι τύποι τση και τσι του άρθρου, 3) η τροπή /tça/ > /θça/, 4) ο αντωνυμικός τύπος τως, 4) η ρηματική αύξηση η-, 5) οι παρεκτεαμένοι ρηματικοί τύποι με την προσθήκη -νε, 6) το προθηματικό στοιχείο ανεντάσσουν το πατμιακό ιδίωμα σε μια ευρύτερη ομάδα νησιωτικών ιδιωμάτων που δεν περιλαμβάνουν μόνο την Κρήτη.

Συμπέρασμα

Από την εξέταση των χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μια ακριβέστερη κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων δεν θα περιέκλειε την Πάτμο στα σπουδαιότερα μορφοφωνολογικά ισόγλωσσα που συνιστούν τις πιο διακριτές ιδιαιτερότητες των υπόλοιπων δωδεκανησιακών ιδιωμάτων. Το πατμιακό ιδίωμα είναι λιγότερο συντηρητικό από τα ιδιώματα της λοιπής Δωδεκανήσου ως προς τα γραμματικά του χαρακτηριστικά, καθώς δεν έχει κανένα από τα αρχαϊζοντα στοιχεία που αποτελούν ιδιαιτερότητα των υπόλοιπων δωδεκανησιακών ιδιωμάτων⁶¹. Συγγενεύει με τα κρητικά και κυκλαδικά ιδιώματα και τα ιδιώματα της Χίου και της Ικαρίας. Εάν η επαφή (contact)⁶² μεταξύ των γλωσσογεωγραφικών ποικιλιών λειτουργεί αντιστρόφως ανάλογα προς τη συντηρητικότητά τους⁶³, τότε τα νεωτεριστικά γλωσσικά φαινόμενα είναι δυνατό να αποδοθούν στην ιδιαιτερη φυσιογνωμία που προσέδωσε στο νησί η ίδρυση της Μονής, με όποιες συνέπειες είχε αυτό στην πολιτιστική, οικονομική, και κοινωνική οργάνωση της ζωής.

Σημαντικό στοιχείο που συνηγορεί υπέρ της διάρρηξης της συνέχειας στην εξέλιξη του ιδιώματος της Πάτμου, με συνέπεια αυτό να ακολουθήσει διαφορετική πορεία από τα υπόλοιπα δωδεκανησιακά, είναι το γεγονός ότι το

61. Για τη συντηρητικότητα των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων βλ. Browning (1986 σ. 175).

62. «Όρος που χρησιμοποιείται στην ΚΟΙΝΩΝΙΟΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ και αναφέρεται σε μια κατάσταση γεωγραφικής συνέχειας ή στενής κοινωνικής γειτνίασης (και συνεπώς αμοιβαίας επίδρασης) μεταξύ ΓΛΩΣΣΩΝ και ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ. [...]» Crystal (2003 σ. 162-3).

63. Trudgill (2001).

νησί έμεινε ακατοίκητο για αρκετό διάστημα. Σε έγγραφα που σώζονται στη Μονή Αγίου Ιωάννου της Πάτμου το νησί που δωρήθηκε στον Όσιο Χριστόδουλο με σκοπό να ιδρύσει εκεί μοναστήρι περιγράφεται ως άγονο, ακατοίκητο, ευάλωτο στους πειρατές και στους Τούρκους. Η διαβίωση στο νησί ήταν δύσκολη σε τέτοιο βαθμό, που ο όσιος ομολογεί ότι συνάντησε μεγάλη δυσκολία στο να πείσει τους πρώτους μοναχούς να παραμείνουν⁶⁴. Για πόσο διάστημα ήταν ακατοίκητη η Πάτμος και ποια ήταν η σύνθεση του πληθυσμού της μετά την ίδρυση του μοναστηριού αποτελούν εύλογα ερωτήματα. Το νησί ήταν τόπος εξορίας ήδη από τα ρωμαϊκά χρόνια και η παρακμή του φαίνεται να συνέχιστηκε και στη βυζαντινή εποχή μέχρι την πλήρη ερήμωσή του από τον 7^ο ως τον 9^ο αιώνα, λόγω των πολέμων με τους Άραβες και των συνεχών επιδρομών⁶⁵. Παρόλες τις δυσκολίες το μοναστήρι που ιδρύθηκε εκεί τον 11^ο αιώνα φαίνεται να αποτέλεσε όχι μόνο αφετηρία νέας ζωής, αλλά και νέου ιδιώματος για το νησί⁶⁶. Τα παραπάνω ίσως αποτελούν μια αρκετά ασφαλή ερμηνεία του γιατί διαφέρει το πατμιακό ιδίωμα από τα λοιπά δωδεκανησιακά. Ποια είναι όμως τα στοιχεία που έδωσαν στο πατμιακό ιδίωμα τη φυσιογνωμία που έχει

64. «...(Πάτμος ἡ κλῆσις τῷ νησιδίῳ), ὃς ἔρημος μὲν ἀνθρώπων ἡ ἐσχατιά» *Ὑποτύπωσις ὁσίου Χριστοδούλου* στο Miklosich-Müller (1890 σ. 56-7). Στη διαθήκη του οσίου του έτους 1093 διαβάζουμε: «διὰ δὲ τὸ εἶναι τὸ τοιοῦτον νησίον, ἡ Πάτμος, ἄοικον, κουρσευόμενον παρά τε τῶν Ἀγαρηνῶν, τῶν κουρσαρίων καὶ τῶν Τούρκων καὶ παρὰ πάντων αἰχμαλωτίζεσθαι, δεδιότες οἱ μοναχοί, οὓς εἶχον, ἀπέφυγον ὑπὲρ ἐμοῦ, μὴ πεισθέντες κατοικῆσαι ἐν τῇ Πάτμῳ, καταλιπόντες με μόνον» (Miklosich-Müller 1890 σ. 88). Παρά την ύπαρξη μαρτυρίας ότι η Πάτμος ήταν κατοικημένη κατά το έτος 1087 και μάλιστα παρείχε εντεκα στρατιώτες στο βυζαντινό στράτευμα, είναι πιθανό η Πάτμος να ήταν ακατοίκητη το 1088, έτος ίδρυσης της μονής, εάν στο ενδιάμεσο διάστημα οι ολιγάριθμοι κάτοικοι του νησιού είχαν εξολοθρευτεί από πειρατές. Σχετικά με την άποψη αυτή βλ. Βρανούση (1966 σ. 112-113).

65. Την εικόνα της ερήμωσης δίνει η μαρτυρία του βυζαντινού ιστορικού Ιωάννη Καμενιάτη, η οποία τοποθετείται στις αρχές του 10^{ου} αιώνα. Άλλα, ακόμη κι αν στο νησί παρέμεναν κάτοικοι, αυτοί ήταν σίγουρα λίγοι και ακόμη κι αν το ιδίωμα που μιλούσαν ήρθε σε επαφή με τα ιδιώματα των μεταγενέστερων κατοίκων του νησιού, δεν θα ήταν σε θέση να επηρεάσει σημαντικά την γλωσσική ιστορία του νησιού στους αιώνες που ακολούθησαν.

66. «Ἐκ τῆς ἴστορίας τῆς νήσου ἔξαγεται σαφῶς, ὅτι μετὰ τὴν πλήρη ἐρήμωσίν της βάσιν τοῦ νέου πληθυσμοῦ της ἀπετέλεσαν οἱ Κωνσταντινουπολῖται καὶ Τραπεζούντιοι τεχνῖται, οἱ πρόσφυγες ἐκ Κων/πόλεως καὶ οἱ ἐκ Κρήτης οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ οἱ πολυπληθέστεροι [...] καὶ τινες ἐκ τῶν κατοίκων τῶν παρακειμένων νήσων τοῦ Δωδεκανησιακοῦ συμπλέγματος ὡς καὶ τῆς Ἰκαρίας, τῆς Σάμου [...] περί τὰ μέσα καὶ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰώνα.[...] Τὸ ιδίωμα ἐπομένως τῆς νήσου τὸ ὅποιον θὰ ἔχωμεν ὑπὲρ ὅψιν μας ὡς ἀφετηρίαν διὰ νὰ ἔξετάσωμεν τὴν σημερινὴν μορφὴν του ... θὰ εἶναι ὅχι Δωδεκανησιακόν, ...» Καραναστάσης (1956 σ. 212).

μέχρι σήμερα και πόσο καθοριστικός για το χαρακτήρα του ιδιώματος είναι ο συσχετισμός του με τα κρητικά είναι ένα άλλο μεγάλο ζήτημα που δεν είναι δυνατό να απαντηθεί επαρκώς με το επιχείρημα της μετακίνησης πληθυσμού από την Κρήτη στην Πάτμο μετά το 1669. Κατά τη γνώμη μας το θέμα πρέπει να συζητηθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που θα εξετάζει κατά πόσο η διάλεκτος που είχε ήδη διαμορφωθεί στην Κρήτη, ανάχθηκε σε γλώσσα γοήτρου και επηρέασε πολιτισμικά τον ευρύτερο αιγαιακό χώρο. Άλλα για έναν εμπεριστατωμένο συσχετισμό διαλέκτων και ιδιωμάτων είναι απαραίτητο να εξεταστούν οι γλωσσοϊστορικοί δεσμοί τους όσο βαθύτερα στο χρόνο το επιτρέπουν οι πηγές, ώστε να εντοπιστούν ακριβώς οι χρόνοι εμφάνισης και διάδοσης καθενός από τα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά⁶⁷.

Σχετικά με το ζήτημα τη διατήρησης ή υποχώρησης του ιδιώματος, από τη σύγκριση με την προ πεντηκονταετίας γλωσσική αποστολή του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών προκύπτει ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες⁶⁸ ο ρυθμός υποχώρησης των ιδιωματικών στοιχείων στην Πάτμο είναι σταθερά ανοδικός. Τόσο στο φωνολογικό όσο και στο συντακτικό επίπεδο το ιδιωματικό υλικό της πρόσφατης αποστολής στοιχειοθετεί μια σταδιακή και αναμενόμενη υποχώρηση προς όφελος της κοινής, φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλα ιδιώματα. Ωστόσο, αν και ποιοτικά οι γραμματικές αλλαγές προς την κατεύθυνση της κοινής δεν είναι μεγάλες, ποσοτικά (δηλαδή ως προς τον αριθμό των ομιλητών και τη συχνότητα χρήσης του ιδιώματος στην προφορική επικοινωνία) η υποχώρηση του ιδιώματος προς όφελος της κοινής είναι εμφανής: λόγω του προχωρημένου βαθμού συρρίκνωσης, αντί της χρήσης συνεχούς ιδιωματικού λόγου στην καθημερινή ομιλία, παρατηρείται αποσαματική χρήση και χρήση σε συγκεκριμένες επικοινωνιακές περιστάσεις. Από την άλλη πλευρά, η τάση υποχώρησης του ιδιώματος γεννά και την αντί-

67. Για την ανεπάρκεια της απόδοσης της συγγένειας μεταξύ ιδιωμάτων σε μετοικήσεις ως ερμηνείας της διασποράς κάποιων φαινομένων βλ. Καψωμένος (1985 σ. 80-2).

68. Στην πραγματικότητα τα φαινόμενα που εξετάζονται σε τέτοιου είδους διαλεκτολογικές έρευνες δεν απεικονίζουν απολύτως τη συγχρονία κατά την οποία πραγματοποιείται η έρευνα. Βλ. σχετικά τις έννοιες του πραγματικού και του φαινομενικού χρόνου (real time vs apparent time) που αποτελούν βασικά θεωρητικά εργαλεία διαχρονικών ερευνών της γλωσσικής αλλαγής (language change). Σε έρευνες στις οποίες οι πληροφορητές είναι κατανεμημένοι σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες η αξιοποίηση των δεδομένων από τους μεγαλύτερους σε ηλικία πληροφορητές λειτουργεί σαν ένα παράθυρο στο παρελθόν, περιορίζοντας τη «συγχρονικότητα» του δείγματος.

στροφη τάση, την ευαισθητοποίηση⁶⁹, που ίσως να μην αποτελεί παρά de facto παραδοχή, ότι το τοπικό ιδίωμα τελεί υπό εξαφάνιση⁷⁰. Ως κύρια αίτια εντοπίζουμε: α. Τη γενίκευση της εγκύλιας μόρφωσης που παρέχει η σχολική εκπαίδευση. Είναι δεδομένο ότι η επίσημη μορφή της γλώσσας, ο γραπτός λόγος, αποτελεί ρυθμιστικό πρότυπο που, όχι μόνο καθορίζει τι είναι γραμματικό και τι όχι, αλλά και τι αποτελεί 'ανώτερο' είδος γλώσσας και τι όχι. Έτσι, το σχολείο λειτουργεί υπέρ της επικράτησης της κοινής. Ακόμα και η απλή αναφορά σε γραμματικές δομές, σαν αυτές που περιγράφονται παραπάνω, θα φαινόταν ότι αντίκειται στην ίδια τη βάση της γλωσσικής διδασκαλίας στο σχολείο. β. Την αλλαγή του τρόπου ζωής και των ασχολιών των κατοίκων, που έχει ως αποτέλεσμα να περιπίπτει σε αχρηστία το σχετικό με αυτές λεξιλόγιο.

Η σχέση γεωγραφικής ποικιλίας-κοινής, το πώς ορίζεται η καθεμιά και τα όρια μεταξύ τους, καθώς και οι τρόποι και τα στάδια συρρίκνωσης της πρώτης λόγω της επικράτησης της δεύτερης είναι διαλεκτολογικά ζητήματα που τίθενται επιτακτικά, ιδιαίτερα στις μέρες μας. Σε κάθε περίπτωση, για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο και το ρυθμό απώλειας των ιδιωματικών χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος, απαιτείται συνεχής επιτόπια έρευνα, εξάντληση των πηγών και επέκταση των καταγραφών ιδιωματικού υλικού σε όσο το δυνατόν περισσότερους ομιλητές⁷¹. Τέλος, μια διεπιστημονική προσέγγιση, όχι μόνο γλωσσολογική και κοινωνιογλωσσολογική, αλλά και ιστορική, στο επίπεδο τουλάχιστον της τοπικής ιστορίας, θα μπορούσε - όπως είδαμε στην περίπτωση της Πάτμου - να συνεισφέρει στη γνώση μας τόσο για τα ιδιώματα και τις διαλέκτους, όσο και για τις γλωσσικές κοινότητες στις οποίες αυτά γεννήθηκαν, εξελίχθηκαν και, πιθανώς, κάποια στιγμή υποχώρησαν, συρρικνώθηκαν και εγκαταλείφθηκαν.

ΜΑΡΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

69. Η τάση αυτή θυμίζει τις διεργασίες επικέντρωσης που έχουν παρατηρηθεί σε διαλέκτους. Παρόλο που πρόκειται για την αντίθετη πορεία από τη σταδιακή απώλεια των διαλεκτικών ιδιοτυπιών, αποτελεί εξίσου προστάδιο του τελικού αφανισμού της διαλέκτου. Βλ. Schilling-Estes - Wolfram (1999).

70. Για τη χρησιμότητα της διδασκαλίας διαλεκτικών/ιδιωματικών στοιχείων στο σχολείο και για μια διαφορετική αντίληψη που μετουσιώνεται σε σχολική πολιτική βλ. Drettas (2000 σ. 38).

71. Για την ανάγκη συστηματικής εξέτασης της συρρίκνωσης και απώλειας του διαλεκτικού λόγου, τις δυσκολίες του εγχειρήματος και τη σύνδεση με τη θεωρία θανάτου των γλωσσών βλ. Μαλικούτη-Drachman (1996).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άναγνωστόπουλος Π., 1926 Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ δημιουρμένης καὶ ἴδιως περὶ τοῦ ἴδιωματος Ἀγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων, Ἀθηνᾶ 38, 139-193.
- Άνδριώτης Ν., 1943-44 Τὰ ὄρια τῶν βιορείων, ἡμιβιορείων καὶ νοτίων ἔλληνικῶν ἴδιωμάτων τῆς Θράκης, Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ 10, 131-185.
- Βιρβίλλης Γ., 1988 Ούτε ψύλλος στον κόρφο του, *Πατμιακές Σελίδες*, έτος 1^ο, αρ. φύλλου 5-6, Ιούλ.-Αύγ., 26-7.
- Βιρβίλλης Γ., 1989 Βουρβουλάκοι με ξένο πασαπόρτι, *Πατμιακές Σελίδες*, έτος 2^ο, αρ. φύλλου 17-8, Ιούλ.-Αύγ., 22-5.
- Βιρβίλλης Ζ., 1989 Πατινιώτικη «Εγκυκλοπαίδεια», *Πατμιακές Σελίδες*, έτος 2^ο, αρ. φύλλου 17-8, Ιούλ.-Αύγ., 4-5.
- Βιρβίλλης Ζ., 1996 *Tα Παραμύθια της Πάτμου*, Αθήνα.
- Βογιατζίδης Ἰ., 1923 Ἔκθεσις γλωσσικῆς ἀποστολῆς εἰς τὰς Κυκλαδας (1918-1919), *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6, 142-159.
- Βρανούση Ἐ., 1966 *Tὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, ἵδρυτοῦ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς. Φιλολογικὴ παράδοσις καὶ ἴστορικαι μαρτυρίαι*. Ἀθῆναι.
- Βρανούση Ἐ., 1980 *Bυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου*. τόμ. Α' Αὐτοκρατορικά, ΕΙΕ, Ἀθήνα.
- Γρύλλης Λ., 1994 *Πάτμος. Ιστορίες και Θύμισες*, Arcadia, Αθήνα.
- Ιακωβίδης Χ., 1990 *Πάτμος, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Μέλισσα, Αθήνα.
- Καλλέρης Ἰ., 1970 Βιβλιογραφία: Παν. Γ. Κρητικοῦ, *Πατμιακὰ Τοπωνύμια, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 5, 168-174.
- Καμπιώτης Ζ., 1989 Πώς ηπέθανε ο αφέντης του μπάρμπα-Γκίκα, *Πατμιακές Σελίδες*, έτος 2^ο, αρ. φύλλου 18-9, Σεπτ.-Οκτ., 26-8.
- Καραναστάσης Ἄ., 1956 Τὸ ἴδιωμα τῆς Πάτμου, *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 2, 206-217.
- Καραναστάσης Ἄ., 1958 Τὸ ἴδιωμα τῆς Ἀστυπαλαίας, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8, 59-140.
- Κατσουλέας Σ., 1993 Ἡ Σῦρος στὴν ἴστορικὴ γλωσσολογία. Τὸ συριανὸ ἴδιωμα, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*, 18, 63-78.
- Καψωμένος Σ., 1985 Ἀπὸ τὴν ἴστορία τῆς ἔλληνικῆς γλώσσας, Θεσσαλονίκη.
- Κοντοσόπουλος Ν., 1994 *Διάλεκτοι και ἴδιωματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, ἀνανεωμένη ἔκδοσις, Αθήνα.

- Κοντοσόπουλος Ν., 1997 *Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας*. Ἀθῆνα.
- Κοντοσόπουλος Ν., 2003 Το γλωσσικό ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας. *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, Πρακτικά 4^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας, Αθῆνα 6-8 Δεκεμβρίου 2001, Αθῆνα, 283-293.
- Κουκουλές Φ., 1931 Ἡ πρόθεσις ἀνὰ ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, Ἀθηνᾶ 43, 60-84.
- Κρητικός Π., 1955 Πατμιακὰ Τοπωνύμια (I), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 1, 57-110.
- Κρητικός Π., 1956α Πατμιακὰ Τοπωνύμια (II), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 2, 102-157.
- Κρητικός Π., 1956β Πατινιώτικα Παραμύθια, *Λαογραφία* 16, 145-192 και 375-412 <Παραμύθια Α'- Παραμύθια Β'>.
- Κρητικός Π., 1961 *Πατμιακὰ Τοπωνύμια (Γεωγραφία, Ἰστορία, Ἐτυμολογία, Παραδόσεις)*. Ἀθῆναι.
- Κρητικός Π., 1963 Πατμιακὰ Τοπωνύμια (III), *Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 4, 33-94.
- Κριαράς Ε., 1995 Προβλέψεις του Μ. Τριανταφυλλίδη και σημερινά γλωσσικά φαινόμενα, *Γλώσσα [Παράρτημα του περιοδικού Νέα Παιδεία]* 9, 5-8.
- Μαλικούτη-Drachman Α., 1996 Διαλεκτικός λόγος: μια μορφή ετερότητας που χάνεται, στο «Ισχυρές»-«Ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη.
- Μαλτέζου Χ., 2002 Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, στο Holton D., (επιμ.) *Λογοτεχνία και Κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, μετ. Δεληγιαννάκη Ν., Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 21-58.
- Μάνεσης Σ., 1965 Τροπή τῶν συμφώνων τσ καὶ τζ εἰς σ καὶ ζ εἰς τὰ νότια ἴδιωματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10, 97-178.
- Μενάρδος Σ., 1925 Κυπριακὴ Γραμματική, Ἀθηνᾶ 37, 35-79.
- Μηνάς Κ., 1970 *Τὰ ἴδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθῆνα.
- Μηνάς Κ., 2004 *Μελέτες Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*, Τυπωθήτω Γ. Δαρδανός, Αθῆνα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ., 1980 *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου*, τόμ. Β' Δημοσίων Λειτουργῶν, Ἀθῆναι.
- Πάγκαλος Γ., 1955 *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἴδιωματος τῆς Κρήτης*, τόμ. Α' (Εισαγωγή - Γραμματική), ἐν Ἀθῆναις.
- Παντελίδης Χ., 1929 *Ἡ φωνητικὴ τῶν ἴδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*, Ἀθῆναι.
- Πετρούνιας Ε., 1984 *Νεοελληνική γραμματική και συγχριτική* («αντιπαραθετι-

- κη») ανάλυση, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Ταρσούλη Ά., 1948 Δωδεκάνησα, ἐκδ. Ἀλφα, τόμ. Β', Πάτμος.
- Τζιτζιλής Χ., 2000 Νεοελληνικές Διάλεκτοι και Νεοελληνική Διαλεκτολογία, στο *H Ελληνική Γλώσσα και οι Διάλεκτοι της*, Υπουργείο Παιδείας και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1993 *Νεοελληνική γραμματική: Ιστορική εισαγωγή*, Άπαντα, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τριανταφυλλίδης Μ., 1963 Ἀπαντα, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη.
- Τσοπανάκης Α., 1983 Κοινή-Ροδιακά ἴδιωματα, στο *Συμβολές στην Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη, 267-329.
- Τσοπανάκης Α., 1949 Τὸ ἴδιωμα τῆς Χάλκης Δωδεκανήσου, στο *Συμβολές στην Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη, 465-572.
- Φίλιας Β., (επιμ.) 1996 *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, 2^η ἐκδ., Gutenberg, Αθήνα.
- Χαραλαμπάκης Χ., 1997 Γλωσσικοί Άτλαντες: Θεωρητικά και Γλωσσικά Προβλήματα στο Γλωσσαλγήματα. *Έρευνες για την Ελληνική γλώσσα*, Αθήνα, 53-77.
- Χατζηδάκης Μ., 1977 *Εἰκόνες τῆς Πάτμου. Ζητήματα Βυζαντινῆς και Μεταβυζαντινῆς Ζωγραφικῆς*, Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ελλάδος.
- Χατζιδάκης Γ., 1907 *Μεσαιωνικὰ και Νέα Ελληνικά*, τόμ. Β', ἐν Αθήναις.
- Χατζιδάκης Γ., 1975 *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Λεξιογραφικὸν Δελτίον παράρτημα 3, ἐν Αθήναις.
- Χατζιδάκης Γ., 1980 *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, τόμ. Α', Λεξιογραφικὸν Δελτίον παράρτημα 4, ἐν Αθήναις.

Beis S. – Manolessou I. [Μπέης Σ. – Μανωλέσσου Ι.], (υπό ἐκδ.) The indirect object isogloss, 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory, Λέσβος 30 Σεπτεμβρίου-3 Οκτωβρίου 2004.

Browning R., 1986 *H ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*, μετ. Σωτηρόπουλος Δ., εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

Clopper C. et al., 2000 *A Multi-Talker Dialect Corpus of Spoken American English: An Initial Report on Development*, Research on Spoken Language Processing, Progress Report No. 24, Indiana University.

Crystal D., 2003 *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής*, μετάφραση Ξυδόπουλος Γ., εκδ. Πατάκη, Αθήνα.

Dawkins R., 1916 *Modern Greek in Asia Minor. A study of the dialects of Silli*,

- Cappadocia and Pharasa*, Cambridge.
- Dieterich K., 1908 *Sprache und Volksüberlieferung der Südlichen Sporaden im Vergleich mit denen den übrigen Inseln des Ägäischen Meeres*, A. Hödler, Wien.
- Drettas G., 2000 Η ποντιακή διάλεκτος και η χρησιμότητά της στην παιδαγωγική της σύγχρονης ελληνικής, στο *Η Ελληνική Γλώσσα και οι διάλεκτοι της*, Υπουργείο Παιδείας και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα.
- Horrocks G., 1997 *Greek: A History of the Language and its Speakers*, Longman.
- Miklosich F. - Müller I., 1890 *Acta et diplomata graeca medii aevi*, volumen sextus: *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis*.
- Newton B., 1972 *The Generative Interpretation of Dialect: A study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pappas P. - Joseph B., 2000 The Development of the Greek Future System: Setting the Record Straight. *Proceedings of the 4th International Conference on Greek Linguistics*, University of Cyprus.
- Schilling-Estes N. - Wolfram W., 1999 Alternative models of dialect death: Dissipation vs concentration, *Language* 75· 3, 486-521.
- Trudgill P., 2001 Greek dialects: linguistic and social typology, στο *Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras Oct. 12-14, 2002, Ralli A. – Joseph B. – Janse M. (επιμ.), University of Patras.
- Trudgill P., 2003 Modern Greek dialects. A preliminary classification, *Journal of Greek Linguistics* 4, 45-64.
- Tsopanakis A. [Τσοπανάκης Α.], 1940 *La phonétique des parlers de Rhodes*, Verlag der “Byzantinische-neugriechischen Jahrbücher”, Athen.

Συγκριτικός πίνακας βασικών χαρακτηριστικών του πατμιακού ιδιώματος

	Χαρακτηριστικά	Πάτμος	Λαιπή Δωδεκάνησος	Κρήτη	Κυκλαδες	Ικαρία	Χίος
1	Νότιος φωνηεντισμός	+	+	+	+	+	+
2	Αποβολή μεσοφωνηεντ. /γ/	+	+		+	+	+
3	Διπλά σύμφωνα		+				
4	Διατήρηση/αφομοίωση τελικού /n/		+				Μαστιχοχώρια
5	Σύγηση τελικού /v/	+		+			
6	Απουράνωση συριστικών	+		+	+*	+	
7	Τσιτακισμός του /k/		+	+	+		+
8	Τύποι άρθρου τση-τσι	+		+	+		
9	/tça/ > /θça/	+		+**			
10	/ntz/ αντί /z/	+	+				Μαστιχοχώρια
11	Τύπος αντωνυμίας τως	+		Ανατ.	+***		+
12	Αύξηση η- αντί ε	+	+	Ανατ.	+	+	+****
13	-ουσι -ασι		+	Σφακιά			+
14	Ρήματα σε -εύγω		+*****	+	Αμοργός	+	+
15	Παρεκτε. ρημ. τύπ. -νε	+		ν. Ρεθύμνου	+		
16	είντα	+	+	+	+	+	+
17	Προθηματικό ανε-	+		+	+		+
18	Έμμεσο αντικείμενο σε γενική	+	+	+	+	+	+
19	Επίταξη ασθενούς τύπου προσ. αντων.		+	+	+	+	+

Το + δηλώνει επίδοση του φαινομένου. Το κενό κελλί δηλώνει απουσία του φαινομένου.

* Ανατ. τμήμα ν. Ρεθύμνου, ν. Ηρακλείου-Λασιθίου.

** Εκτός από το ανατ. τμήμα του ν. Λασιθίου (περιοχή Σητείας).

*** Εκτός από Αμοργό και Θήρα.

**** Κυρίως στα Μαστιχοχώρια και λιγότερο στο Βροντάδο.

*****-εύκω ή -εύγω στην Κύπρο.

MARIA K. PAPADOPOLOU**The Dialect of Patmos****SUMMARY**

Patmos belongs to the insular group of the Dodecanese and is classified accordingly in typologies of MG dialects. Yet, according to the literature, the dialect of Patmos differs from the dialects of the rest of the islands of the group significantly, while it has close affinities with the dialects of Crete. This paper is based on material from recent fieldwork and its aims are threefold: first, to provide a description of the local dialect of Patmos by listing its main characteristics, second, to examine these characteristics within the framework of Greek dialect classification, and finally, to show the dialect change and standardization in process within the span of the last fifty years, by comparing the outcomes of recent with those of precious empirical work, and, thus, showing which elements have remained stable and which ones have been replaced by standard elements.